Родољуб Кубат

СУСРЕТ ЈУДЕЈСТВА СА ЈЕЛИНИЗМОМ У ПРЕДМАКАВЕЈСКОМ И МАКАВЕЈСКОМ ПЕРИОДУ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ПРЕСЕК

Када разматрамо неки историјски период, морамо се осврнути на претходно раздобље у коме леже духовни или политички узроци, и потоњи у коме сагледавамо последице. Опште стање код Јевреја макавејског доба јесте у доброј мери реакција на феномен са којим се Израиљ још раније срео. Реч је о контактима Јевреја са другим народима и њиховим културама. Резултате сусрета са јелинским светом показао је период после макавејског устанка. Иначе је стари Израиљ пролазио кроз више фаза у својој историји. Свака од њих је на свој начин карактеристична и детаљног истраживања достојна. Јевреји су се као народ развијали од нижих друштвено-политичких облика до монархије, а затим до теократске заједнице са непотпуном политичком самосталношћу. Такође се и религијска свест код Јудеја постепено прочишћавала, да би се она у време пророка могла назвати етички монотеизам. Јулиус Велхаузен је каснији период означио као монизам, чиме се изражава вера у једног Бога од кога све потиче. Ми ћемо се овде осврнути само укратко на последњу етапу старозаветне историје. Овај период се обично назива постегзилско Јудејство, мада би и он могао да се подели у више одељака.

После повратка из ропства у Вавилону Јевреји су организовали свој религијски и политички живот на основу Кировог едикта. Тим едиктом дата је Јеврејима извесна аутономија у оквиру огромног царства персијских Сасанида. Важну улогу у обнови и обликовању постегзилског неојудаизма одиграли су Јездра и Немија, први у религијском а други у политичком смислу. У време персијске владавине живот јеврејске заједнице одвијао се углавном

мирно и без већих тешкоћа. Сем шизме са Самарјанима, ништа се није значајније догодило. Узрок расцепа лежао је углавном у јеврејској етничкој нетрпељивости, а донекле и у самарјанској хетеродоксији. Након победе александра Македонског над персијским владарем Даријем III Кодоманом у биткама код Исе 333. и Гаугамеле 331. пре Христа, Палестина и читаво Персијско царство пали су под власт Јелина. Јевреји су се понашали мирно, нису узимали учешћа у грчко-персијском рату, мада су били одушевљени грчком војном техником. Због тога су им права дата од стране Персијанаца била потврђена. Александар Велики није дуго владао својим пространим царством. Умро је у Вавилону 323. пре Христа у својој 33. години живота. Убрзо послеАлександрове смрти дошло је до сукоба између његових генерала - дијадоха, након чијег расплета је Палестина потпала под власт египатских Птолемеја.

Јелинизована египатска држава није се, очигледно, као ни Персијанци и Александар Македонски, мешала у унутрашњи живот јеврејске заједнице. Врховно тело ове заједнице представљали су првосвештеник и Синендрион (Веће стараца), састављен од угледних свештеника и јерусалимске аристократије. Првосвештеник је био председник Синендриона и уједно верски и политички поглавар заједнице. Просторно је јеврејска самоуправа захватала Јудеју, односно део Палестине јужно од Самарије. Палестину је Птолемејима отео Антиох II Велики, сиријски краљ, 198. пре Христа. Јевреји су и овај пут добро проценили политичку ситуацију приклонивши се Селевкидима (Селеукидима), који су се после победе благонаклоно понашали према Јеврејима. Помагали су им да обнове ратом прилично оштећени Јерусалим, и уз то су им дали још неке привилегије. Живот јудејске заједнице и даље је текао као и раније, док су Палестином владали Персијанци, Александар Велики и Птолемеји. Све је то трајало до ступања на сиријски престо озлоглашеног Антиоха IV Епифана, краља који је проузроковао „мерзост запушченија" (Дан 11, 31; 12, 11) и тиме изазвао макавејски устанак.

ЈЕЛИНИЗАМ И ЈУДЕЈСТВО

Јелинизам није био само економски изазов за Јевреје, него и културни. Он је представљао огромну културну и цивилизацијску силу. Његову инванзивну моћ чинили су грчки философски и уметнички гениј, као и уопште висок цивилизацијски ниво, а и његова отвореност према другима. Наиме, бити припадник јелинистичке културе није значило бити Грк по рођењу или потицати из одређене социјалне средине. Странац односно варварин, био је онај ко није знао грчки језик, а самим тим није био укључен у културни живот тадашњег цивилизованог света. Варвари нису могли да учествују у неким религијским култовима, на пример, у Елевсинским (Елеусинским) мистеријама. Јелини су варваре гледали као нижа бића. Време јелинизма је време у коме је принцип образовања играо велику, уствари кључну улогу у формирању човека. Исократ, управник једне чувене школе за беседништво и учитељ Демостена, овако је то формулисао: „Обиљежје Јелина не показује више његово порекло, него убеђење (мишљење) стечено путем образовања.

„Јелин је, дакле, образован човек, кој је по његовом мишљењу, кроз образовање (васпитање - педиа) тек постао човек.

Хуманистички поглед на образовање одиграо је при освајању Старог Оријента значајну улогу. За људе ондашњег света јелинистичка култура је била велики изазов. Припадати духовном свету Хомера, Хесиода, Есхила, Апела, Пиндара, Аристофана, Платона, Поликлета, Архимеда, Калимаха и још многих других ктитора старогрчке мудрости, значило је много; нарочито за људе са културном диспозицијом, а наравно и са добрим финансијским могућностима. Тај џиновски колос опкорачио је Древни Исток засењујући духове старих времена својом до тада невиђеном блиставошћу и сјајем. Народи Блиског Истока нашли су се у новом окружењу, збуњено и са дивљењем посматрали су највећу културну силу коју је до тада свет видео. Без већег отпора потпали су под грчки утицај, прихватајући њихов начин живота. Отварање су приватне школе, театри и вежбалишта широм пространог Оријента и Африке. Изучавала се математика, граматика, реторика, философија и друге дисциплине. Сам дух образовања стремио је Хомеровим начелима: бити стално бољи и јачи од других. Овај принцип је, уствари, био једна од темељних поставки јелинизма.

Јелини су уздигли људски дух на висок степен. Читава лепеза духовних струјања оплемењивала је човека, развијала његово естетичко чуло, моралну свест и способност спекулативног и апстрактног размишљања. Јелинска философија, дијалектички разрађена, пружала је читав арсенал метафизичких појмова и инструмената, потребних човеку за дубље понирање у стварност. Жеља за сазнањем и развојем вукла је мудрости, која је сматрана највећим добром. Бог је мудрост, мишљење мишљења или врховна идеја. Максима написана на Делфијском пророчишту „Спознај самог себе", није само значила спознају људске природе и њених начела него и увид у космичке, цикличке токове. Кроз културу и философију човек се ослобађао грубог паганизма и разноврсног сујеверја. Прочишћавале су се идеје о Богу, а материјално је превазилажено на рачун духовног.

Међутим, јелинизам је у себи носио многе слабости. Био је крајње нетолерантан према другим културама, додуше нижим, али ипак културама, којима је и сам понешто дуговао. Док су источњачки народи били суровији у ратовима, Грци су у сферама духовног показивали већу нетрпељивост. Јелински рационализам је временом постао толико разоран, да је рушећи друге културе почео сам себи припремати пут пропасти. Осим тога, он је садржавао и огромне мисаоне недостатке. Није могао да се ослободи цикличности и детерминизма. Претерано наглашавање мисаоности уздигло је разум на пиједестал божанства. И заиста је Бог схватан као чисти разум, мишљење мишљења. Тиме су у човеку гушени други потенцијали, а Бог је схватан сувише статично, односно апстрактно. Касније се показало да философија и култура нису довољне да би се очувала било каква творевина људског ума, па макар она била и тако моћна као јелинизам античког света.

Са друге стране, наспрам јелинистичке културе стајала је јеврејска култна заједница, окупљена око храмовног богослужења и отачког предања. Јевреји су били семитски народ различити од старих Грка по менталитету и схватању животне стварности. Већ смо напоменули да су се кроз историју

развијали на свим нивоима: религијском, политичком и социјалном. Као Семити носили су одређене карактеристике семитског менталитета. Нису имали развијено дискурзивно мишљење, него су се умно кретали у сферама митолошког размишљања.[1] Постојећу стварност су схватали на себи својствен начин. Примера ради, они нису имали у своме језику појам „природа" нити су природу схватали на начин како су је разумевали стари Грци, ни у смислу како се она данас схвата.[2] Суштина човековог бића, такође, није била предмет њиховог размишљања. Схватање имена, речи, људске заједнице, греха, закона било је, исто тако, својствено једном другачијем мисаоном склопу у односу на грчки, а у доброј мери и на наш данашњи. Довољно је и да се погледа, само летимично, на јеврејски језик, па да се установе значајне разлике у односу на индоевропске језике. Све то потиче из јеврејског схватања Бога и његовог односа према свету. За Јевреје, Бог је слободна личност, која држи све у постојању. Он је господар историје и води је њеном крају. Творац је свега постојећег и у природи (свету) активно делује. На јеврејском „спознати Бога" значи сусрести конкретну стварност,[3] срести се са личношћу за коју не постоје космичке стеге, које јој условљавају правила понашања.

Јудејска заједница се после повратка из ропства у Вавилону, све чвршће почела да веже за закон. Тору је као нормативно правило вере и исправног живљења установио Јездра. Наравно, и пре егзила Тора је важила за највећи ауторитет. Њеним утицајем прожет је читави Стари завет; код библијских писаца срећемо директни или индиректни утицај Закона.[4] Нарочито сада после пропасти државе и њеног чиновничког апарата, Закон, потпуно кодификован за време ропства у Вавилону, постаје регулатор у свим видовима живота. Значајно би било напоменути да је јеврејски појам (торах) није адекватно преведен на грчки. Наиме, Тора има шире значење од грчког термина номос, који ми преводимо речју закон, што је такође неадекватно. Напоменули смо и непотпуно тумачење ове речи од стране западних библиста, који реч (торах) објашњавају као: објављивање моралне воље

1 Ово не значи да је вера старих Израиљаца била митолошка. Поистоветити у потпуности митове и митологију са митолошким начином размишљања била би велика грешка. Иако се помоћу митова изражава политеистички поглед на свет, доживљавањем мита као стално постојеће стварности, ипак такав поглед није сасвим везан са митолошким начином размишљања. Митолошко размишљање карактеристично је за народе са културама у којима није развијена дискурзивна мисао, где се помоћу мисаоних категорија расуђује о трансценденталној стварности. Путем митолошког размишљања, такође, се покушавају изразити натприродне мистерије, само што се проблему може прићи са више страна. То је његова предност у односу на дискурзивно спекулисање, где владају строга логичка правила којим је немогуће открити надумне тајне. Поготово када се Бог схвата као слободно биће; слободно и у односу на сопствену природу (Изл 3, 14). Синтагма митолошки начин размишљања исправније би се могла именовати као сликовити начин размишљања. Опширније о овом може да се нађе код Ј. Л. МцКензие, Старозавјетна библијска теологија, у Библијска теологија Старог и Новог завјета, Загреб, 1980, 155-159; или, исти аутор, Geist und Welt des Alten Testaments, Луцерн, 1962, 29-30.

2 Природа се у класичном смислу схвата као безлична и објективна целина у којој владају предвидљиви и редовни процеси засновани на постојећим законима. Природа као јединство, саткана само привидно из мноштва, јавља се први пут у грчкој мисли. Тим проблемом била је заокупљена грчка филозофија, нарочито у раном периоду. Савремена наука, такође дефинише природу као јединство утемељено на законима природе. Такве идеје биле су потпуно стране Јеврејима. Њихово разумевање природе више се уклапало у представе о материјалној стварности заступљене међу народима Блиског Истока. Стари Семити су природу посматрали као постојећу стварност испреплетану међусобним сукобљавањем космичких воља. Поредак се заснивао на

Јахвеове или учење дато од Бога људима да би се могли у складу с њим правилно понашати. Проблем је у томе што они превише јуридички схватају појам Тора, иако тумачење није погрешно али је непотпуно. Могло би да се дода: да је Тора путоказ и стаза која води до Бога, Бога онаквог каквог су га Јевреји доживљавали, слободног и активног. Она је нешто попут луче коју верујући човек носи да би му осветлила лице ближњег (Лев 19, 8) и пут ка Богу (Пс 23, 3). Теолошки речено, Тора је богомдани педагог у Божјем плану спасења. Она је понајпре закон љубави, а не само испуњавање религијских и моралних норми. Осим тога, Тором се не називају само законски делови Петокњижја него цели Пентатеух. Додајмо да у Библији стоји да је Декалог збирка речи, а не изричитих заповести. Однос Бога и Израиља је однос љубави, пре свега и изнад свега (Ис 54, 10; Јер 31, 3; Мих 7, 30), љубави која од Бога креће али жели и одговор човека (Понз 6,5).

Предмакавејско и макавејско доба карактеристично је по томе да тада међу Јеврејима није било пророчке делатности, премда је постојало врло живо ишчекивање верног Пророка (1 Мак 14, 41). Недостатак пророка надокнађивала је донекле апокалиптичка литература. Са богословског гледишта може се рећи да је то претпоследња степеница до Новог савеза. Канон још није био закључен, али је богонадахнутост за настајање нових старозаветних књига полагано пресушивала. Очекивање месијанског времена било је јако, међутим, представе о њему биле су недовољно јасно дефинисане. Учење о васкрсењу мртвих није било још у потпуности искристалисано. Кажемо у потпуности, због тога што, примера ради, садукеји, странка настала после макавејског устанка, није веровала у васкрсење умрлих, а потекли су из угледних свештеничких кругова Садокита. Садокити су одиграли важну улогу у развоју постегзилске заједнице, вршећи службу у Јерусалимском храму. Њихов утицај сигурно није био занемарљив. Ни есени нису ништа говорили о васкрсењу. Код њих је било заступљено учење о бесмртности душе, док је тело схватано као њен оков. Овим се показује да се код Јевреја учење о васкрсењу тела релативно касно појавило, негде у 2. веку пре Христа, што на први поглед изгледа помало невероватно. Уз то оно није узето из неке друге религије, него је плод и доследна консеквенца старозаветног откровења. Чињеница је да је Јевреји нису били задуго свесни тог изворног библијског учења, односно да је њихово схватање живота после смрти било веома неодређено, што показују многи псалми (12; 17; 88; 115), Јов (10, 21; 17, 13-16; 17, 19), затим Проповедник (9, 10). Такође је доживљавање човека као живог

некој врсти компромиса међу владајућим силама, јер ниједна од њих не успева да задобије врховну моћ. Сталну опасност представља могућност анархије услед које би природом завладао хаос. Врло је вероватно да су и Јевреји у ранијим периодима слично посматрали свет видљиве стварности; наравно у складу властитог монотеизма (Пс 74, 13-15; 89, 10-11; Ис 27, 1; 51, 9; Јов 26, 12; 38, 8-11). По јеврејском схватању, које је временом сублимисало кроз монотеизам, јединство природе није утврђено на механичким законима, ни цикличком сукобљавању космичких сила, него на доминацији Јахвеове воље, која одржава природни поредак. У овом се огледа суштинска разлика у поређењу са другим народима Старог света. То је условило да се временом веровање у непредвидљивост космичких токова преобликује у схватање реда у природи. Бог је изван природе и од ње потпуно слободан. Она је одраз његове воље те привидни неред постаје ред вишег смисла. Природа је средство којим се остварује правда Божија (Ам 4, 7; Јл 2, 1-11; Ос 9, 14). Мада ће се потпуна хармонија у природи остварити тек у есхатону (Ис 65, 17).

3 John L. McKenzie, Старозавјетна библијска теологија (Библијска теологија Старог и Новог завјета), Загреб, 1980, 146-147.

4 Wilfrid Harrington, Увод у Стари завјет, Загреб, 1987, 161.

Нефеш-а нејасно, јер он не значи душа. Под Нефешом се подразумевала личност (властито „Ја"), живот или животни порив.

Учење о васкрсењу тела је потпуно библијско, оно извире из библијског поимања Бога и човека. На много места у Старом завету могу да се нађу мисли о бесмртности и васкрсењу, нпр. псалми (7, 6; 13, 3; 18, 4; 49; 73 и др.). У књизи пророка Исаије стоји: „Оживеће мртви твоји, и моје ће мртво тјело устати. Пробудите се и пјевајте који станујете у праху; јер је твоја роса, роса на трави, и земља ће избацити мртве" (Ис 26, 19). И у Мојсијевом закону је засведочена нада у васкрс: „Ја сам Бог оца твојега, Бог Авраамов, Бог Исаков, Бог Јаковљев" (Изл 3,6), а сам Господ то допуњује: „Бог није Бог мртвих, него живих" (Мт 22, 32). Лични однос између Бога и човека који је основ библијске вере, био би смрћу занавек прекинут; што је потпуно неприхватљиво с аспекта старозаветне теологије. То што Јевреји нису имали јасну представу о животу после силаска у Шеол, није толико зачуђујуће. Божанске истине у тајнама пројављиване, откривале су се постепено. Све оне нису биле одмах откривене, што је сасвим разумљиво. У случају да су Јевреји од почетка били свесни Божијих наума и тајни, Стари завет би био узалудан и потпуно непотребан. Неких дванаест-тринаест векова старозаветне историје значило би непотребно изгубљено време. Улога Старог азвета била је у томе да човека полако уводи у икономију спасења, да припреми долазак предвечног Логоса Божјег. Тако је и месијанска идеја прошла кроз више развојних фаза, док се није временом расветлила. Највећи тајновидци старозаветног доба, пророци, нису увек имали јасну слику о томе шта проричу, а с друге стране то потврђује богонадахнутост Светог писма, јер су се пророштва испунила. Требало је да дозре семе засејано под Синајем и да се Израиљ читав миленијум рве са Јахвеом, да би му се открила последња доктринална жетва у Старом завету.[5]

РЕАКЦИЈА НА ЈЕЛИНИСТИЧКУ КУЛТУРУ

Многи Јудејци у време Макавеја живели су изван Палестине. Било их је у Вавилону, Антиохији, по другим местима широм Истока а посебно у Александрији. Јевреји у дијаспори морали су да се привикавају на другачије услове живота. Далеко од Јудеје, они су временом прихватили грчки као говорни језик. Навелико су се користили достигнућима јелинизма идући у позоришта, на спортска такмичења и посећујући друга јавна места. Упознавали су се са јелинском књижевношћу, архитектуром, вајарством и философијом. Све је то остављало дубоки траг на живот Јевреја у расејању. Међутим, нису се они одрекли своје вере, барем не већина. И даље су се они окупљали на заједничке молитве. То је период настанка синагога. Додуше, неке врсте синагога постојале су у време ропства у Вавилону, али су оне сада важиле као центри где су се Јевреји редовно сабирали. Грађене су посебне зграде у којима је вршено богослужење. Истовремено су синагоге биле и школе (зборнице), где се изучавао Закон. У Јерусалиму и Јудеји све више се осећао дух јелинизма.

5 Karl Loning, Das Fruhjudentum (скрипта), Munster, 1997, 54.

Грчки је, такође, био у широкој употреби, уствари говорио се арамејски, али је доста њих знало и грчки. Многи Јевреји су били склони да прихвате грчке обичаје. Таквих је било и међу свештенством, а још у већој мери међу богатијим слојевима по градовима. Када су за време првосвештеника Јасона изграђени гимназија и ефивион (дом за младе), велики број јеврејских младића ишли су тамо да се баве спортом и стичу јелинско образовање. Почеле су се јављати идеје о сродству између Јевреја и Јелина - Спартанаца. Сеоско становништво се више држало оточког закона и није се углавном упуштало у прилично моћан ток јелинизације. Економско стање у земљи било је доста тешко, нарочито за време и после Сиријских ратова. У међувремену појавила се међу Јеврејима струја побожних - Хасидим, која је стајала насупрот јелинистима. Свакако да је та подела доводила до слабљења унутар заједнице а унутрашња трвења, карактеристична за више слојеве, слабила су унутрашњу снагу Јудаизма.

Јудејство се нашло пред великим тешкоћама, можда највећим у дотадашњој историји. У прошлости Јевреји су се мање-више успешно бранили од негативних утицаја споља и унутрашњих превирања. Све је то односило велике жртве, али је народ ипак преживео. Требало је сада одговорити на велики изазов. Макавеји су одговорили мачем, након насилних пресија од стране Антиоха IV Епифана, али само такав отпор не би био довољан. Морало се посегнути и за духовним оружјем, супротставити се јелинизму тамо где је он био најјачи.

Одговор Јудејства на културну моћ јелинизма од самог почетка био је јеврејска мудрост, мудрост у смислу тражења бисера знања у отачком предању. Одговор јеврејске мудрости био је, такође, философски; дакако по јудејском схватању и у складу раније традиције.[6] Обликовале су се две форме одговора: Тора као израз Божанске мудрости на једној страни, и апокалиптика на другој. И једним и другим путем хтело се показати да грчка мудрост није права мудрост.

Јов и Проповедник, дела настала у првим контактима са јелинизмом, местимично наглашавају да је мудрост далеко од човека: „Од куда дакле долази мудрост? И где је место разуму? Сакривена је од очију сваког живог, и од птица небеских заклоњена" (Јов 28, 20-21). Пре би се рекло да у свету влада лудост, библијски схваћена (Јов 21; Проп. 9, 11-18), док је мудрост сакривена од људи. Уствари човек до ње не може да дође, нити да је докучи: „Видех на свим делима Божијим да човек не може докучити оно што се ради под сунцем, око чега се труди човек тражећи, али не налази, и ако мудрац рече

6 Мудрост код Јевреја има више етички и практични него интелектуални значај. Разборит човек није онај који располаже разноврсним знањима него мудрац који живи у складу Божјих заповести спознајући тиме вољу Божју. Извор мудрости је „страх Божји" (Пр 1, 7; 9, 10). Гносеолошки процес базиран је на вери и љубави, а не на дедуктивном и индуктивном методу закључивања. Често се мудрост у Старом завету приказује ипостазирано (Пр 8, 22-29). Није искључив дубљи смисао овог феномена из новозаветне перспективе, али се овде пре свега ради о томе да су стари народи били склони да персонификују апстрактне појмове. Египћани и становници древне Месопотамије веровали су да персоналност не поседује само оно што је чулима доступно, него и апстрактни појмови, као што су: правда, храброст, љубав и др. У Египту је Ма'ат, појам космичког поретка и правде, био конкретизован, то јест, сматрали су га храном богова. Тако се на неким местима у Библији поред мудрости, истина и правда (Ис 59, 14), схватају ипостазирано. Таквих елемената у јеврејској мисли било је доста у ранијим раздобљима; касније су то пре песничке персонификације у духу семитског начина размишљања, а у дубљем смислу увод у новозаветну триадологију.

да зна, пак не зна" (Проп 8, 17). Проповедник и Јов су са тог аспекта кризна литература из периода јелинизма.[7] Премда се говори да је мудрост божанског порекла (Јов 21, 22; Проп 12, 7), ипак је људима тешко приступачна. Можда би се ово могло схватити донекле као реакција на демонстрацију грчке мудрости.

У књизи Исуса сина Сирахова другачији је однос према мудрости и њеним релацијама са људима. Одмах на почетку се јасно каже да сва мудрост долази од Бога и да вечно борави код Њега (Сир 1, 1). Ту се налази основна мисао реформског покрета (Reformbevegung) јеврејске мудрости. Да је Бог извор мудрости Јевреји су веровали од самог почетка и то се убеђење протезало кроз читаво предање (1. Цар 3, 6-14). Међутим, сада је оно добило нови облик. Хтела се још јаче изразити та мисао. У књизи даље стоји да мудрост излази из уста Највишег и као магла обастире земљу (Сир 24, 3). Разапела је шатор на висини, опкорачила је кругове небеске и спустила се у дубину бездана (Сир 24, 4-5). Овде Бен Сирах показује њену универзалност, и отуда њен значај за све људе. Исто тако, у првом делу књиге (Сир 1, 10-25) показује се њен широки распон. Мудрост влада целим космичким током и стално остаје иста. У даљем току књиге Сирах наводи да се она устоличила у Израиљу и постала неотуђиви део наследства Јахвеова народа. Мудрост Божја пребива у Израиљу (Сир 24, 8). Сион постаје одраз вечног, трансцендентног пребивалишта Божјег; он је место деловања мудрости међу Јеврејима. У похвали оцима Бен Сирах (44-50) их представља као људе који су волели мудрост и које је мудрост водила путем светлости.[8] Књига је тако конципирана да показује прелазак из општег у посебно (појединачно); на почетку су изложени универзалистички погледи да би се после прошло на један народ, на једно место. У томе Сирах показује сличност с књигом Постања. Овим се истиче значај и посебност Израиља у односу на друге народе, а самим тим и Јелине.

Од великог је значаја што се код Сираха мудрост поистовећује са Тором (Сир 24, 23-24). Сва се мудрост налази у Тори; њу је Мојсије примио од Бога и прописао као закон наследству Јаковљеву. Она је дар Божје љубави своме народу; само се корз њу може стећи знање. То је књига Божјих одредби које остају до века. Сви који је се држе наћи ће живот, а који је запусте, умреће; каже се у књизи Варуховој (4, 1).

Тора се у јелинистичком периоду почела темељније изучавати. Раније су њени чувари и уједно тумачи били свештеници, док су светишта, а касније Храм, били место где је она чувана и развијана у Мојсијевом духу. У овом периоду појавио се читави сталеж који се потпуно посветио изучавању Закона. Ради се о књижницима или књижевницима (како их Вук Караџић назива у Новом завету). Испоставило се да је дотадашњи опсег изучавања Торе био недовољан, а сам начин изучавања неодговарајући. Сада су будући ученаци - „Рави" пролазили кроз темељан школски систем. Пре Јелина тешко се може говорити о неком типу школства код Јевреја. Ако је неко учио шта, то је углавном било везано за будућу професију. Овај нови тип образовања Јевреји су узели од Грка. Кроз њега се покушало стати на пут

7 Карл Лонинг, ибид, 12.
8 Ибидем, 13.

ширењу јелинистичког утицаја. Временом ће изучавање Торе постати најузвишенија професија. Углед књижника је све више растао. Народ их је ословљавао са титулом „учитељу".

Темељним изучавањем Писма, које је захтевало детаљно тумачење, увећавало се Предање. Оно је морало бии засновано на Закону. Уживало је велики углед као и Писмо. Закон је постао предмет општег изучавања, мерило у свим областима живота. У персијско доба Тора је била устав културне заједнице, у јелинистичком постаје више од тога. Она израста у светионик сионски, центар мудрости Божје, знак Јудејима да се не плаше и да се не обазиру на мудрост јелинску, која заправо не постоји. За разлику од Грка којима је мудрост инструмент образовања елите, код Израиља мудрост заснована на Тори значи идентитет.[9]

Друга врста одговора на јелинизам била је апокалиптика. Апокалиптика није некакав чврст мисаони систем, нити некаква теолошка школа, него више један покрет испуњен тугом, гневом и надом.[10] Појавила се код Јевреја почетком 2. века пре Христа. Као књижевна врста сродна је пророчким списима, одакле је и настала. Криза у којој се нашло неојудејство поспешила је њен развој. Сам појам долази од грчке речи (апокалипси) што значи откривење, које се показује само изабранима. Списи апокалиптичке садржине редовно се приписују некој знаменитој личности из прошлости. Аутор је путем тајног откривења добио увид у божји план, који треба да се испуни на крају историје. У списима су излагани догађаји који су следили после периода у коме је живео писац књиге и сежу до смене еона. Они би затим запечатили књигу да би се сачували и прочитала у данима невоље (Дан 12, 4).

Апокалиптика је изникла из пророчких списа, где се такође на многим местима говори о есхатологији и наступајућим временима. Дубоко је укорењена у старозавтну традицију ишчекујући месијанско доба. Мада је богатство есхатолошких визија узимала из Заратустрине религије, сачувала је библијску ортодоксију. Персијске идеје су обликоване у духу јеврејског исповедања вере. Ово је било могуће, јер су у Старом завету постојале претпоставке за тако нешто. Уз помоћ иранских погледа на нови начин се изражавала стара вера.[11] Богатство представа, затим позивање на велике ауторитете из прошлости и извесна тајновитост, чиниле су је јако привлачном. Апокалиптички списи предвиђају уништење овог и настанак новог еона. То се неће десити природним путем, него Божјом интервенцијом. Крај ће за једне бити почетак вечне радости, а за друге утапање у неповратну пропаст (Дан 12, 2).

По речима једног библисте, апокалиптика је „снажно есхатологизирано схватање сопствене историје".[12] У њој се наглашава да се Божја владавина протеже на читави свет, у чему Израиљ има централно место. Та мисао је нарочито очигледна на есхатолошком плану. Људи наклоњени апокалиптици размишљају о садашњости, својој егзистенцији и животном смислу као да ће се историја завршити у најскоријој будућности. Апокалиптичар је човек

9 Ибидем, 15.
10 Clemens Thomma, Theologie judisch-christlicher Begegung, Augsburg: Pattloch, 1994, 223.
11 Едуард Лозе, Свет Новог завета, Београд, 1994, 41.
12 Karlheinz Muller, Die Ansatze der Apokalyptik, in Literatur und Religion des Fruhjudentums, Wurzburg, 1973, 33.

који живи у неком магловитом пределу, који још није прошао кроз преостатак садашњег еона. Мада је остало још мало времена, пре него зраци сунчеве светлости допру на врх историје, он стоји на прагу који води у слободу и славу, гледајући већ индиректно светлост која се из безграничних простора божанског света појављује.[13)]

Апокалиптика, углавном заступљена у хасидском покрету, не представља неко стриктно јединство. У другом веку пре Христа сусрећемо се са: Даниловом апокалипсом, Еноховом и кумранском. Класичан текст ране апокалиптике настао је у спису под именом пророка Данила. Књигу је написао припадник хасидског покрета. Потпуно је одана јерусалимском Храму и његовом култу. Писац је хтео да, повлачећи историјске паралеле између садашњег положаја Јевреја и оног у време Навуходоносора, покаже да Јевреји треба да остану верни Богу својему, који држи у рукама судбину света, те ће их њихова верност избавити из невоље. Антиох и Навуходоносор су веома слични, обојица су се дрзнули и опустошили Храм. Књига има поучни карактер, показујући Јеврејима како треба да следе пример пророка Данила и његових пријатеља. Дакако ту се налазе и важна старозаветна пророштва.

Навуходоносору се приснио сан који он не може да растумачи. Зато позива све мудраце из свога царства и захтева од њих да разоткрију смисао сна. Испоставља се да су мудраци за то неспособни, што они образлажу тиме да је мудрост код богова далеко од људи (Дан 2, 1-13). Међутим, јеврејски мудрац Данило посеже за чудесним решењем. Он се обраћа Богу за помоћ (Дан 2, 14-23). Пророк успешно тумачи царев сан и бива постављен на високу функцију у царству. То је нека врста „побожне утопије" (фромме Утопие) којој су били склони Хасиди. Данило наглашава да он не открива тајну сопственом мудрошћу, него му је Бог открива (Дан 2, 28). Показује се да је сазнање с оне стране политеистичких богова и да је откривење везе између господа неба и побожног мудраца. Кроз царев сан Данило објашњава пролазност овоземаљских владавина, њиховим настајањем и нестајањем, најављујући долазак непролазног царства. Сан и његово тумачење прати још једна мисао у којој се одбацују многобожачки митови о постојању златног, сребрног и гвозденог доба те њиховом понављању. Наравно, борба са паганизмом се одиграва на више нивоа. И у осталим деловима књиге лајтмотив је показивање пролазности царства овог света и неминовни долазак вечног царства. Књига пророка Данила се с правом назива „манифест Хасида"; у њој се налази теолошки темељ макавејског устанка. Међутим, њене идеје нису настале у бури Антиоховог пустошења Светог града и витешком отпору Макавеја, него је она плод једне дуже борбе поклоника Закона са вихором јелинизације.

Енохова апокалипса је настала подаље од Храма, Јерусалима и јерусалимског естаблишмента.[14)] Она представља најстарију апокалиптичку струју унутар Јудејства. Иначе је књига настала у дужем временском периоду. Неки библисти је деле на пет делова и називају Enoh-Pentateuh (Thomma). Најстарији делови Енохове апокалипсе настали су негде у 4. веку пре

13 Clemens Thomma, ibid, 219.
14 Ибидем, 224.

Христа. Од тог периода могло би се рећи да она представља неку врсту пара-покрета наспрам Торе, односно читавог Писма чуваног и обликованог у јерусалимским круговима.[15] Апокалиптичари овог покрета гледали су своје претече и узоре у Еноху и Ноју, а не у Мојсију и Давиду. У 2. веку пре Христа овај покрет је важио као завидна езотерична струја, али од тада започиње његово постепено опадање. Енохова апокалипса није утицала само на кумранску заједницу, него и на ригористички настројене кругове јерусалимског свштенства, што показује Књига јубилеја, настала око 120. г. пре Христа. Поред свега наведеног, њен утицај не треба прецењивати. Она је у контексту наших разматрања важна, јер разоткрива донекле духовна струјања у тадашњем јудаизму, показујући његову мистичну страну.

Већ смо напоменули да се одговор на јелинизам обликовао у две форме. То не значи да су се формирале две антијелинистичке струје унутар јеврејске заједнице. Пре би се могло рећи да су оне биле дубоко повезане не само мотивима, него и истом вером у Бога отаца и савеза. Оба одговора су посегла у отачко предање. Коначно, Хасиди су били носиоци и једне и друге идеје. Наравно, постоје и разлике у неким схватањима, али поред осталог, повезује их и заједнички циљ - борба против јелинизма. Тором се показује да је мудрост у Израиљу и да је Сион њен престо. Она је поклон Јерусалиму, граду над свим градовима. Апокалиптика, пак, каже да ће бити спасени они који се буду држали Закона (Дан 12, 12). Њима ће се открити тајна Божја, те ће „разумни разумети" (Дан 12, 10). И једном и другом се пориче да овај свет сам по себи садржи мудрост, до које би се могло доћи дијалектиком и философским апстракцијама. Мудрост је дар који Свемогући даје својим изабраницима. Био је то велики одговор на велики изазов. Јевреји су успели да савладају феномен јелинизма као велике културне моћи. Сви народи старог света у домену грчког културног утицаја изгубили су се у мору јелинизма, чак и војно супериорни Римљани били су поробљени. Само је Израиљ издржао и очувао верски идентитет и традицију. Ако не сви, онда барем „остатак Израиља". Али је сукоб са јелинизмом носио у себи тешке последице, које ће се у скоријој будућности показати.

ПОСЛЕДИЦЕ МЕЂУСОБНОГ СУСРЕТА

Претерана оданост Закону доносила је много опасности. Тора је почела временом да се неправилно схвата. Настало је мишљење да је она пре-егзистентна; да је постојала код Бога пре стварања света. Бог ју је на Синају предао Мојсију, Мојсије Исусу Навину а он даље проследио, каже се на једном месту у Мишни (Абот I, 1). Са генерације на генерацију она се преносила, преко стараца, пророка до учитеља Закона. Овим се умањивао човеков удео у савезу са Богом или, тачније, изопачавао. Губи се осећај за развој, за позитивно кретање напред. Тора и већина других старозаветних списа настала је и обликована у дужем временском периоду; раније је то било могуће али сада више није. Закон који је Бог створио има вечно значење. Сам Бог свакодневно проучава Тору.[16] Месијанско ишчекивање замагљено је

15 Paolo Sacchi, Henochgestalt/Henochliteratur, TRE XV, Berlin, 1986, 42-54.

Законом. Прошлост у потпуности диктира будућност. Будући Месија требало је у свему да испуњава законске прописе, схваћене у читавом мноштву правила и одредби. Само испуњавањем Закона могло се стећи спасење. О томе V. Harrington овако пише:

Ипак је оданост Закону доносила и опасности, и трагедија је Јеврејства што је подлегло тим опасностима. Прва је заблуда била то што су се на исти ниво поставиле све заповести: моралне и религијске, грађанске и културне, уместо да се поређају по важности те усредсреде на једну заповест која би давала смисао целом животу и свим осталим заповестима (5. Мој. 6, 4). Друга је опасност била још заразнија. Састојала се у томе што се оправдање с временом почело сматрати наградом за детаљно одржавање закона, а не даром благодати Божје која се не може људским делима заслужити. То је значило да човек постиже оправдање властитим залагањима, да се сам оправдава.[17]

Понекад се ишло тако далеко да се нешто касније појавише мишљење да се може убрзати настанак месијанског доба ако би се народ строго придржавао Закона. Наравно, ова мисао је одвећ радикална и не може се узети као репрезентативна, али показује правац који се стално наметао таквом схватању Торе. На крају, схватање спасења кроз пуританско испуњавање законских одредби, где се свако добро дело и сваки грех прецизно мерио, искључивало је потребу за Искупитељем (Ис 53). Завет о коме је говорио пророк Јеремија (Јер 31, 31-33), нови завет који ће Господ учинити с домом Израиљевим, није се уклапао у такву концепцију.

Као логично поставља се питање: какву је улогу одиграо јелинизам у овим стрампутицама јудаизма? И да ли је Јеврејство савладавајући јелинизам отишло корак даље? Сигурно би се ту могло теоретисати навелико и нашироко износити аргументи про и контра. Мада је индикативно да се од тада код Јевреја осећа јака танденција ка легализму. Јудејство се у сукобу са јелинистичком културом инстинктивно све чврше хватало за Закон. Већ смо рекли да је кроз читаву историју Израиља Тора играла прворазредну улогу; то важи нарочито за период после Јездрине реформе, али је она сада постала оружје којим се бранило, штит који је требао да сачува семе Аврамово. Тако се Закон нашао у центру око кога се све вртело. Јевреји и нису имали за чим другим да посегну. Они, шта више, нису ни имали другог избора, што опет не оправдава претерани легализам.

Усвојивши од Јелина начин школства при изучавању Торе, Јевреји су усвојили и научне методе којима се служило у јелинским школама. Високо развијена евристика огледана у способности постављања вештих питања и давања одговора, софистички силогизми те исцрпна надмудривања, распалила су код поклоника Закона страст за разјашњавањем сваке „јоте" у Писму. У томе се ишло све даље и опширније. Усмено предање је све више расло и затрпавало дубљи смисао Торе. Казуистици је отворено широко поље за разноврсне спекулације. Коначно, вера у живот и у историји делатног Бога свела се на слово закона. Дијалектика је одговарала духу јелинског образовања, њиховом погледу на свет. Јеврејима дијалектика таквог типа, где се све сводило на умне категорије, није могла много да

16 Едуард Лозе, ибид, 116.
17 Wilfrid Harrington, ibid, 162.

послужи. Њом су се могла разјашњавати само законска правила. Бог, човек и природа у духу јеврејског мишљења нису се могли схватити путем дијалектике, нити довести у правилан однос. Дијалектичка логика намеће правила у размишљању, а затим их пројектује на читав космос и тиме онемогућује живи контакт човека с Богом, што је срж библијског предања.

Нису сви Јевреји подлегли овом искушењу, далеко од тога. Многи су и даље чували савез љубави с Јахвеом. Из њихових бедара нићи ће будуће семе Новог савеза. То важи нарочито за Израиљце предмакавејског и макавејског доба, који су животима бранили веру отаца. Хиљаде мученика је крвљу откупљивало сагрешења Јаковљева потомства (4. Мак 17, 11), не пристајући да се поклоне лажним идолима. Из њихове крви је никао макавејски устанак. Они своја колена не приклонише Ваалу као ни њихови преци у доба пророка Илије (1 Цар 19, 18). Нису они запали ни у јудејски екстремизам издвајајући се од осталих; напротив, њихови ће потомци два века касније кренути ка Јелинима не плашећи се грчке философије и културе; али они ће бити вођени Духом Светим да проповедају распетог и васкрслог Христа, Јеврејима саблазан а Грцима лудост (1 Кор 1, 23). На концу шта рећи? Јелинизам је пропао, неојудаизам отпао, мада су и један и други у много чему задужили човечанство. Њихов сукоб је био неминован, Јерусалим и Атина у свом првом контакту нису успели да превазиђу велике међусобне супротности. Њих ће тек хришћанство да превазиђе крштењем Јевреја и преумљењем Јелина.

Литература:

1 Bousset W. - Gressmann H., *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter HNT 21*, Tübingen, 1926.

2 Владика Атанасије, *Књиге Макавејске*, Новограф, Врњачка Бања, 1995.

3 Лозе Едуард, *Свеш Новог завеша*, Београд, 1994.

4 Loning Karl, *Das Frühjudentum* (skripta), Münster, 1997.

5 Maier Johann, *Das Judentum*, München, 1973.

6 Mc Kenzie L. John, *Сшарозавјешна библијска шеологија*, и *Библијска шеологија Сшарог и Новог завјеша*, Загреб, 1980.

7 McKenzie L. John, *Geist und Welt des Alten Testamentes*, Luzern, 1962.

8 Müller Karlheinz, *Die Ansatze der Apokalypik*, in Literatur und Religion des Fruhjudentums, Würzburg, 1973.

9 Preub Horst Dietrich, *Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart, 1991.

10 G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments*, München, 1961.

11 Sacchi Paolo, *Henochgestalt/Henochliteratur*, TRE XV, Bürlin, 1986.

12 Schäfner Peter, *Geschichte der Juden in der Antike*, Stuttgart, 1983.

13 Schreiner Josef, *Die apokalyptische Bewegung, in Literatur und Religion des Frühjudentums*, Würzburg, 1973.

14 Clemens Thomma, *Theologie judisch-christlicher Begegung*, Augsburg: Pattloch, 1994.

15 Томић Илија, *Јудеја у йериоду йред Макавејски усшанак до йада у руке Римљана 63. године йре Христа*, Богословље 1-2, Београд, 1995.

16 Zenger Erich, *Die späte Weisheit und das Gesezt, in Literatur und Religion des Frühjudentums,* Würzburg, 1973.
17 Harrington Wilfrid, *Увод у Стари завјет*, Кршћанска садашњост, Загреб, 1987.
18 Hengel M., Judentum und Hellenismus, *Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berucksichtigung Palastinas bis 2. Jh. v.* Chr., Tübingen, 1969.

Rodoljub Kubat

THE ENCOUNTER BETWEEN JUDAISM AND HELLENISM DURING THE PRE-MACCABEN AND MACCABEAN PERIOD AND ITS CONSEQUENCES

The Bible does not say a lot about the time of Alexander of Macedon, the Ptolemies and the Seleucids. It is from other, extra-biblical, sources that we derive most of our knowledge concerning that period of history of the Jewish people.

Hellenized Egyptian and Syrian empires did not make any interventions into the lives of Jewish people. Jews had their political autonomy, but were strongly influenced by the Hellenistic culture. Orthodox faction among the Jews put up resolute resistance against these cultural influences. This division among the Jews will last several centuries. This text describes religious and cultural circumstances among the Jews during the Maccabean period.